

ОБРАЗ ГОЛОКОСТУ В ПУБЛІЧНОМУ ДИСКУРСІ І СУЧАСНА АНТИСЕМІТСЬКА ПРОПАГАНДА (ПРИКЛАДИ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ)

У статті запропоновано огляд образів Голокосту і різноманітних спроб його заперечення і/або виправдання в українському і російському антисемітському публічному дискурсі, зокрема у творах масової культури. Здійснено спробу систематизації таких матеріалів за цільовою аудиторією.

В статье представлен обзор образов Холокоста и разнообразных попыток его отрицания и/или оправдания в украинском и российском антисемитском публичном дискурсе, в частности в произведениях массовой культуры. Сделана попытка систематизации таких материалов по целевой аудитории.

This article reviews the images of the Holocaust and analyzes different attempts to deny and/or justify it in the Ukrainian and Russian anti-Semitic public discourse, especially in the mass culture. The author makes an attempt to categorize such materials on the basis of their target audience.

Відображення уявлень про Голокост в українській і російській історіографії та (особливо) публіцистиці протягом тривалого часу було відверто заідеологізованим. Це є наслідком тривалої еволюції відображення картини Катастрофи як у офіційному дискурсі (історіографія і публіцистика – для радянського періоду, шкільні підручники – для сучасної України), так і в неофіційних публікаціях. Останні в радянський час обмежувалися передусім самвидавом, а опісля знайшли місце у двох принципово різних за автурою і цільовою аудиторією комплексах текстів – серйозній академічній історіографії і якісній публіцистиці з одного боку¹ і різноманітній антисемітській пропаганді – з іншого.

I.

В УРСР офіційна картина історії Шоа визначалася загальносоюзними ідеологічними віяннями. Одразу після завершення Другої

1. Дослідження, публіцистичні тексти і документальні фільми, що входять до цього комплексу матеріалів, ми оглядатимемо побіжно, оскільки вони не є пропагандистськими.

світової війни було здійснено важливу спробу включити в загальну пам'ять про неї образ Катастрофи. Мова йде про підготовку Єврейським антифашистським комітетом матеріалів для «Чорної книги». Незважаючи на те, що цей проект Іллі Еренбурга й Василя Гроссмана в СРСР так і не з'явився окремим виданням (набір готової книжки було розсипано й оприлюднено значно пізніше), його все ж таки можна вважати частково реалізованим. Звісно, англomовна публікація книги для радянського читача залишалася недоступною, однак – в сучасних публікаціях про «Чорну книгу» це фактично не згадується – кількосторінкові пасажі з неї було вміщено в спогадах Іллі Еренбурга «Люди. Годы. Жизнь», кількаразово виданих масовим накладом і, відповідно, удоступнених для зацікавлених читачів. При цьому І. Еренбург відібрав особливо емоційно насичені фрагменти, завдяки чому його аудиторія мала змогу ознайомитися з чи не найкрасномовнішими фрагментами забороненого тексту.

Ця спроба не могла не залишити відбиток на уявленні про Голокост у сотень тисяч читачів. Отож, тут можна казати про бодай часткову перемогу одного з упорядників книги над цензурними обмеженнями (ініціатором заборони видання був завідувач управління пропаганди ЦК ВКП (б) Георгій Александров, остаточне рішення ухвалював тодішній голова Радміну СРСР Андрій Жданов, тобто рішення було ухвалено на найвищому рівні). Заборону було мотивовано тим, що ставлення нацистів до євреїв принципово не відрізнялося від ставлення до «росіян, українців, білорусів, литовців, латишів та інших національностей Радянського Союзу»², що, по суті, можна вважати навіть не замовчуванням, а прямим запереченням Голокосту. Протягом тривалого часу ця позиція була офіційною. Це знайшло особливо яскраве відображення у конструюванні пам'яті про події війни у масовій свідомості, виявившись у встановленні пам'ятників, публікації жорстко цензурованих текстів про військові події – як правило, з наголосом на бойових діях, а не на житті в умовах нацистської окупації – і т.д.

2. Докладная записка агитпропа ЦК А.А. Жданову по вопросу издания «Черной книги» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/69319>.

Однак, якщо цитований внутрішньопартійний документ можна вважати таким, що прямо заперечує Голокост, то в радянському публічному дискурсі уявлення про перебування «під німцем» було дещо більш гнучким. Воно являло собою своєрідне замовчування Голокосту. У деяких республіках практично повне, як от в УРСР, де влада взагалі не виділяла євреїв із загального числа радянських громадян, загиблих у роки війни, в інших – часткове, наприклад у Естонії, де в науковій літературі побіжно згадувалося про те, що політика винищення нацистами євреїв відрізнялася від їхніх дій щодо основної маси населення республіки. Це спостереження стосується як академічної, так і масової літератури, кінематографу тощо. Особливо яскравого вияву така позиція набула після 1947–1948 рр. (NB! За рік до початку антисемітської кампанії в СРСР). Доти повідомлення про розстріли євреїв за те, що вони були євреями, потрапляли у друк. Як приклад можна згадати брошуру українського історика Кузьми Дубини «Злодеяння немцев в Києве» (1945): масовому вбивству євреїв у Бабиному яру в цьому виданні присвячено п'ять абзаців із понад 40 сторінок³. У виданнях наступних років навіть це стало неможливим.

Дещо відмінною (однак на рівні відтінків, а не принципів) видається політика щодо встановлення пам'ятників. Спроба влади розчинити Катастрофу євреїв у трагедії інших народів Радянського Союзу у цій сфері видається менш повномасштабною, ніж у наративних матеріалах. На підписах до встановлюваних у місцях масових вбивств монументів, як правило, були відсутні вказівки на знищення тут саме євреїв. Це стосувалося і особливо знакових для колективної пам'яті євреїв місць. Однак виключна ситуація єврейського населення окупованих територій під час війни все ж таки підкреслювалася неявно – не на рівні змісту написів на пам'ятниках (там відійти від спущених згори приписів було неможливо), а просто самим фактом наявності на них тексту на їдиш⁴.

Звісно, влада не мала тотального контролю над колективною пам'яттю про події часів війни. Літературні тексти (нехай

3. Дубина К. Злодеяння немцев в Києве. Б.м.: Политиздат, 1945.

4. Значимість цього чинника не слід перебільшувати, оскільки в той час не всі неєвреї вмiли чiтко iдентифiкувати єврейські літери.

і спотворені масштабними цензурними правками) на кшталт роману «Бабин яр» Анатолія Кузнецова, однойменного вірша Євгенія Євтушенка тощо) та суто мистецькі твори, як-от симфонія № 13 «Бабин яр» Дмитрія Шостаковича з покладеним на неї Євтушковим текстом, голосно звучали в культурному житті. Натомість, акції пам'яті в тому ж таки Бабиному яру⁵, незважаючи на їхній резонанс у дисидентському середовищі, залишалися майже непомітними для ширших мас населення. Звісно, серед пересічних громадян знання про загибель євреїв, із якими вони (або їхні батьки) мешкали поряд перед війною, існувало, що певною мірою вступало в конфлікт із офіційно культивованою картиною життя в роки війни.

Створені в період завершення доби «відлиги» й початку епохи «застою» аудіовізуальні матеріали (зокрема, неофіційні кінострічки) також могли поширюватися виключно через самвидав і були приречені на дуже обмежену аудиторію. У лічених примірниках було розтиражовано кінохроніку з акції пам'яті в Бабиному яру, записану з подачі українського дисидента Гелія (Євгена) Снегірьова (через самовільну організації запису цієї події він втратив посаду головного редактора Української студії хронікально-документальних фільмів і був переведений в режисери⁶). Фотографії й тексти промов з таких заходів поширювалися ширше, але все одно їхня кількість була аж ніяк не достатньою для охоплення хоча б трохи значної аудиторії. Незважаючи на це, сам факт цього запису, як і взагалі ця і наступні меморіальні акції в Бабиному яру, значною мірою посприяв набуттю цим місцем знакового характеру для колективної пам'яті як українських (і не тільки) євреїв, так і українців взагалі і киян зокрема.

Антисемітська складова неофіційного публічного дискурсу радянських часів в УРСР була значно менш масштабною. За великим

5. Див.: Хруслінська І., Тима П. Діалоги порозуміння. Українсько-єврейські взаємини. – К.: Дух і літера, 2011. – С. 91–113 (записи інтерв'ю з Євгеном Сверстюком і Іваном Дзюбою).

6. Про це писав Віктор Некрасов, див.: Некрасов В. Гелій Снегірьов // Снегірьов Г. «Набої для розстрілу» та інші твори. – Нью-Йорк – Торонто, 1983. – С. 482. Рафаїл Нахманович, режисер, який брав участь у зйомках, про це не згадує (інтерв'ю з ним.; см. інтерв'ю с ним: Рафаїл Нахманович: Бабий Яр-1966: как это было [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/mai/1159455143.html>.

рахунком, єдиним помітним явищем у ній була книжка Матвія Шестопаля «Євреї на Україні», котра потрапила до самвидаву 1976 р.⁷. За своєю тональністю цей текст мало відрізнявся від офіційної радянської пропаганди, відзначаючись хіба що дещо більшою відвертістю авторових формулювань. Натомість, дуже широко розповсюджувалися офіційні антисемітські публікації (формально антиюдейські або «антисіоністські»), серед яких особливо вирізнялися «праці» Трохима Кичка⁸.

Таким чином, можна твердити, що протягом 1960–1980 рр. пам'ять про масове знищення євреїв у період Другої світової війни існувала в колективній свідомості всупереч діям держави і поширювалася шляхом передачі особистих спогадів свідків Голокосту членам своїх сімей або поширення текстів у самвидаві (природно, другий шлях стосувався лише невеликого числа суспільно активної творчої і технічної інтелігенції).

Ситуація в РРФСР була інакшою передусім через те, що питома частка євреїв серед її населення була дуже незначною порівняно з іншими республіками європейської частини СРСР. З огляду на це, а також на те, що німецькі війська окупували порівняно незначну частину Росії, масштаби Голокосту в цій республіці були меншими, ніж в Україні, Білорусі й балтійських республіках⁹. Відповідно, меншою була кількість свідків цього злочину серед місцевого населення. Поряд із цим, доволі значним – особливо у 1980-х рр. – стало поширення в російському самвидаві антисемітських матеріалів, серед яких чільне місце займала насичена неоязичницькими елементами книжка Валерія Ємельянова «Десионизация», що значно перевершувала згадану вище книжку М. Шестопаля за радикальністю висловів автора¹⁰.

7. Шестопал М. Євреї на Україні (Історична довідка). – К.: Оріяни, 1998. Через чотири роки після першого видання книжку було перевидано скандально відомим ВНЗ МАУП серед інших книжок подібного змісту.

8. Детальніше див.: Костырченко Г. Тайная политика Хрущева: власть, интеллигенция, еврейский вопрос. – М.: Международные отношения, 2012. – С. 222–230, 284–296.

9. Ситуація в Молдавській РСР, на території якої у 1941–1944 було відновлено владу Королівства Румунія, докорінно відрізнялася від цих республік, тож згадку про неї оминаємо.

10. Ідеї, сформульовані у цій книжці, її автор поширював від початку 1970-х рр., завершивши остаточний текст свого «дослідження» наприкінці того ж десятиліття. Детальніше:

У другій половині 1980-х рр. пам'ять про Катастрофу була значною мірою актуалізована вже самою владою, а також новоствореними єврейськими громадськими організаціями. Лише в останні роки існування Радянського Союзу вона стала складовою колективної пам'яті практично всіх, хто цікавився історією, а не лише тих, для кого місце Голокосту в пам'яті визначалося роллю цього явища у минулому власної сім'ї.

II.

У сучасній українській історіографії образ Шоа визначається впливом численних зовнішніх факторів. Ясна річ, позиція всіх без винятку серйозних дослідників і публіцистів, як і офіційна точка зору держави, полягає у визнанні колосальних масштабів трагедії українського єврейства: органи державної влади та місцевого самоврядування беруть участь у фінансуванні встановлення пам'ятників жертвам Голокосту, чиновники долучаються до організованих єврейськими громадськими організаціями акцій пам'яті і т.д. У той же час, особливості сучасного українського публічного дискурсу диктують певну специфіку образу Катастрофи зокрема, її подання в шкільних підручниках. Так, скажімо, розстріл євреїв у Бабиному яру в шкільних підручниках згадується буквально кількома реченнями¹¹, тобто наявність сюжетів, пов'язаних із Катастрофою, зазвичай обмежується лише «необхідним мінімумом»¹².

Що стосується академічної сфери та публіцистики (вони часто перетинаються, оскільки багато істориків, зокрема Ярослав Грицак, Андрій Портнов, Наталя Яковенко та ін., виступають в якості експертів у ЗМІ, ведуть блоги на найпопулярніших інформаційних ресурсах країни тощо), то тут ми можемо зробити більш цікаві спостереження. Вкрай важливим є накладання на пам'ять про Голокост пам'яті значної частини населення України про Голодомор і спроби їх порівняльного розгляду в контексті Genocide Studies

Вишнева Ю. Православные, гевалт! // Синтаксис. – Вып. 21. – Париж, 1988. – С. 85.

11. Стецевич К. «Націєтворення» держави перехідного періоду – на прикладі українських шкільних підручників // Історична освіта: європейський та український досвід. Викладання національної історії в школах Центральної та Східної Європи. – К.: К.І.С., 2007. – С. 277–278.

12. Винятком є один із підручників, виданих у останні роки: Щупак І. Всесвітня історія. Новітній період (1939–2011 рр.): підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – Запоріжжя: Прем'єр, 2011. У цьому виданні Голокосту присвячено окремий параграф.

(сама ця дисципліна в Україні ще недостатньо розвинена, хоча існує кілька спеціалізованих видань і дослідницьких інституцій). Частина євреїв – насамперед, поза Україною – сприймає такі спроби як релятивізацію Катастрофи або применшення її масштабів. Натомість у масовій свідомості неєвреїв слово «Голокост» часто сприймається як тотожне терміну «геноцид». Внаслідок цього його починають використовувати й стосовно Голодомору. Так, упорядкована Юрієм Мициком збірка записів спогадів тих, хто вижив під час голоду 1932–1933 рр., (7 томів, К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2003–2010) вийшла під назвою «Український голокост 1932–1933. Свідчення тих, хто вижив» (підкр. наше. – С.Г.). Своєю чергою, багатьма українцями вкрай болісно сприймаються будь-які посягання на пам'ять про Голодомор чи намагання применшити його масштаби. Дискусії навколо цієї події часто носять політизований характер, а їхній тон виходить далеко за рамки академічного, що створює додаткові можливості для політичних маніпуляцій.

Незважаючи на це, у сучасній Україні помітний постійний інтерес до проблем, пов'язаних із Катастрофою. Виходять десятки досліджень та публіцистичних розвідок, у яких по-різному за глибиною відрефлексовано проблематику Шоа (не можна не відзначити есеїстику Ярослава Грицака¹³ та Андрія Портнова¹⁴).

Поряд з цими суто науковими роботами та якісною публіцистикою виходять і політизовані, хоч і стилізовані під наукові, праці. Тут слід згадати окремо науково-популярну книгу Володимира В'ятровича «Ставлення ОУН до євреїв: Формування позиції на тлі катастрофи»¹⁵, якій було присвячено ряд різко критичних

13. Грицак Я. Голокост // Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї. – К.: Грані-Т, 2010. – С. 118–135, а також низка статей у іншій збірці його текстів: Грицак Я. Страсті за націоналізмом. – К.: Критика, 2011. – С. 219–260 (есеї «Незрозумілий Голокост», «Мовчання не по-європейськи», «Голокост попросту», «Голодомор і Голокост: виклики колективній пам'яті»; ці праці у виданні розміщено підряд, щоб сформувати з них цілісний тематичний блок).

14. Портнов А. Голодомор 1932–1933 гг. как вызов для теории геноцида: интеллектуальные генеалогии современных дебатов // Андрей Портнов. Упражнения с историей по-украински. – М.: ОГИ; ПОЛИТ.РУ; Мемориал, 2010. – С. 162–216; Портнов А. Концепції геноциду та етнічних чисток: західні наукові дискусії та місце в них українських сюжетів // Україна модерна. Ч. 13 (2). – К.: Критика, 2008. – С. 82–114.

15. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: Формування позиції на тлі катастрофи. Львів:

рецензій¹⁶. Появу таких «наукових», навколонукових і публіцистичних текстів викликано як несвідомими помилками, так і відвертим бажанням частини фахівців заретушувати участь певних груп українського населення в Голокості. Характерними є також співіснування на місцях масових розстрілів євреїв старих пам'ятників безіменним «радянським громадянам» із новими, в написах на яких окремо вказано, що більшість цих громадян були євреями, а також наявність відмінностей між текстом україно- й івритомовних¹⁷ написів на таких монументах (приклади наводить Омер Бартов¹⁸).

Натомість, у середовищі, далекому від академічного мейнстріму (хоча іноді й із формально науковим статусом), на початку 2000-х рр. помітно зросла кількість публікацій антисемітського змісту, у яких тема Голокосту стала однією з центральних. Переважну більшість таких видань становлять малотиражні брошури маргінальних праворадикальних груп. Однак у другій половині 2000-х рр. їхня кількість різко пішла на спад. «Градус» антисемітизму у таких виданнях досить сильно відрізняється залежно від цільової аудиторії. Особливо сильним, з наголошенням на расовому аспекті, він є у матеріалах, виданих колом часопису «Перехід-IV». Тут слід згадати про книжку Ігоря Каганця «Арійський стандарт», автор якої наголошує на небажаності змішаних шлюбів, згадує про телегонію як нібито реальне явище, пише про начебто неєврейське походження Ісуса Христа тощо. Таким чином він повторює міфи, що набули поширення ще в нацистській Німеччині¹⁹. У публікаціях

Мс, 2006. Організація, під маркою якої було видано цю книжку, розмістила її повнотекстову версію у вільному доступі: В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: Формування позиції на тлі катастрофи [Електронний ресурс]: http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/archive/jevreji_0.pdf.

16. Приклад: Курило Т., Химка І. Як ОУН ставилася до євреїв? Роздуми над книжкою Володимира В'ятровича (В'ятрович В., Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. Львів: Мс, 2006. 140 с.) // Україна модерна. Ч. 13 (2). – К.: Критика, 2008. – С. 252–265.

17. На встановлених після 1991 року пам'ятних знаках замість поширених у радянську добу їдишемовних написів розміщуються івритомовні.

18. Бартов О. Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні. – К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2010.

19. Каганець І. Арійський стандарт. – К.: А.С.К., 2004. У 2014 році побачило світло нове видання цієї книги, із яким ми поки не мали можливості ознайомитися.

МАУП, що виходили приблизно до 2007 р., основний наголос робився на «антисіоністській» риторичі²⁰, хоча в окремих випадках видавництво цього вишу передруковувало давні тексти з елементами релігійної юдофобії²¹ або соціального антисемітизму²². У публікаціях різних неоязичницьких груп центральним є релігійний аспект. Автори цього кола використовують антисемітизм як засіб у полеміці проти християнства, наголошуючи на його походженні від юдаїзму. Питання ставлення до Голокосту авторами, що належать до цих груп, порушуються далеко не в кожній публікації. Його заперечення або радикальне применшення масштабів деякі з них вважають «загальним місцем», констатуючи їх без наведення будь-якої аргументації.

Натомість, у сфері сучасної української музичної культури випадки поширення антисемітизму є малочисельними. Деякі гурти, популярні у середовищі неонацистів, включають антисемітські гасла та вислови включно з блюзнірськими згадками про Катастрофу, однак питома вага таких текстів пісень є порівняно невеликою²³.

III.

У Росії спалах антисемітської пропаганди включно з запереченням Голокосту або навіть спробами його виправдання припав на другу половину 1980-х рр. Це явище було тісно пов'язане зі зростанням у попередні десятиліття популярності письменників, що групувалися навколо журналу «Наш современник», створенням товариства «Память» тощо²⁴. Як і в Україні, ідеї, що пропагувалися

20. «Персонал» против сионизма: статьи. К.: МАУП, 2002; Діалог цивілізацій: сіонізм найбільша загроза сучасній цивілізації: матеріали Четвертої Всесвітньої конференції. Київ, 3 черв. 2005 р. К.: МАУП, 2006.

21. Слово о законі і благодаті київського митрополита Іларіона. К.: МАУП, 2004. Цей релігійно-полемічний твір побудовано на протиставленні Старого й Нового Заповітів («закону» і «благодаті»). За своїм змістом він не є юдофобським, однак легко набуває відповідних рис за умови відповідного інтерпретування його тексту.

22. Пчілка О. Викинуті українці: До жидівсько-української справи. К.: МАУП, 2006. У цій книжці зібрано антисемітські статті Олени Пчілки, відомої письменниці й громадської діячки, матері Лесі Українки і сестри Михайла Драгоманова.

23. Детальніше про українські праворадикальні музичні гурти див.: Бідочко Л. Інструменталізація радикальної музики. Про музику право радикальних гуртів України // Спільне. – 2012. – Ч. 5: Політекономія расизму. – С. 161–163.

24. Детальніше див.: Лакер У. Черная сотня: происхождение русского фашизма. – М.: Текст, 1994.

неонацистами, не потрапляли до офіційного публічного дискурсу, протягом тривалого часу залишаючись суто маргінальними.

Наприкінці 1990-х у 2000-х рр. заперечення Голокосту стає одним із елементів російської масової культури. У цей час серед окремих груп населення досить різних за складом і переконаннями – поширюються записи гуртів та окремих виконавців, які роблять антисемітизм і тему Голокосту своєю візитівкою.

Ми відібрали для нашого огляду трьох виконавців, які цілковито відрізняють за стилем виконання і цільовою аудиторією, щоб показати відмінність у їхньому ставленні до проблеми Голокосту.

Найпомітнішим із таких музичних колективів є «Коловрат» (його назва являє собою вигаданий питомо слов'янський відповідник слова «свастика»). Цей гурт відмовляється від заперечення Голокосту, натомість пропагуючи серед своїх слухачів ідею його виправдання. Вона проходить червоною ниткою через одну з програмних пісень гурту – «Герои РОА» (альбом «Эра правой руки» (2002)):

*Славяне тоже сражались в отрядах СС
За чистоту арийской крови.
Теперь они дремлют за чертою небес,
Но снова встанут на бой, лишь позови.
[...]
Смерть шагает по русской земле,
Мать-Европа во власти жида.
Подонки пируют в нашем древнем Кремле,
За бедою приходит беда.*

Основну аудиторію «Коловрату» складають активісти неонацистських угруповань, однак багато хто з тих, хто слухає їхні пісні, насправді не є їхнім прихильником. Чисельність тих, хто слухає пісні цього гурту в Росії, судячи з територіального розподілу членів її офіційної спільноти в соціальній мережі «ВКонтакте», приблизно в 10 разів перевищує кількість його прихильників в Україні²⁵).

Інакшою є неофашистська риторика співака-неосталініста Александра Харчикова. Він виконує пісні на власні вірші, у текстах яких представлено цілісний сплав російського імперіалізму,

25. 10553 порівняно з 1027 станом на 27 лютого 2015 р., див.: https://vk.com/kolovrat_band.

ностальгії за СРСР сталінської доби (цей мотив є найголовнішим і присутній у більшості його творів, сам А. Харчиков пропагує доведений до абсурду культ Сталіна), а також зоологічного антисемітизму, українофобії й антиамериканізму. Цей автор відверто заперечує Голокост (композиція «Миф о Холокосте», альбом «Гражданская война» (2009)):

*Поднимается вопрос вновь о Холокосте
Я и слова-то такого раньше не слышал
А теперь сидят в Кремле незваные гости
И гундосять – их народ – сильно пострадал!*

*Что-то не припомню я – чтоб жиды страдали
Их в окопах под Москвой было не видать!
Правда – «пятую колонну» малость потрепали,
Да и Гитлер их кубышки вздумал пощипать*

Цей автор, судячи з фото звітів із його концертів, є популярним у середовищі людей старшого віку, які вважають свої погляди «комуністичними» й використовують радянську символіку поряд із символами Російської імперії (так звана «імперка», тобто біло-жовто-чорний триколор). На початку 2000-х рр. цей діяч входив до маргінальної неосталіністської партії «Російська комуністична робітничка партія – Російська партія комуністів», а у 2000 р. балотувався за її списком до Державної думи РФ²⁶. Територіальний розподіл його прихильників є аналогічним до територіального розподілу прихильників «Коловрату», але їхня кількість на порядок менша²⁷.

Із числа праворадикальних музичних колективів різко виділяється гурт «Ансамбль Христа Спасителя – Мать Сыра Земля». На відміну від згаданих вище виконавців, його вокалісти (псевдоніми Ксенія Гітлер і Старуха Ізергіль) у своїх текстах висміюють тему Голокосту, цілковито її десакралізуючи. Однак вони абсолютно

26. Список кандидатов в депутаты Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации четвертого созыва, выдвинутых политической партией «Российская коммунистическая рабочая партия – Российская партия коммунистов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gd2003.cikrf.ru/gd2003/201sp>.

27. 1256 членів його офіційної фан-спільноти «ВКонтакте» мешкають у Росії, 112 – в Україні, див.: <https://vk.com/xarchicov>.

аналогічно ставляться і до православ'я, хоча офіційно позиціонують себе як православні фундаменталісти. Їхні пісні і відеоряди до композицій настільки абсурдні за змістом, що сприймати їх як серйозну пропаганду неможливо. Цей факт, як і неприхована іронічність багатьох творів і постійне використання ненормативної лексики, значно збільшує їхню потенційну аудиторію. У той самий час, їх можна сприймати як дещо викривлене дзеркало, у якому відбиваються погляди, реально властиві фундаменталістській частині російського суспільства. Фразу «Холокоста не было, но он обязательно будет», яку вимовляє перевдягнений на жінку вокаліст із псевдо Старуха Ізергіль між піснями гурту, слід розуміти як неполіткоректний жарт, а не серйозну заяву²⁸. Однак така «жартівливість» не робить ці тексти менш екстремістськими, оскільки для окремих категорій слухачів цілком можливим є і їх буквальне розуміння. Про знищення євреїв у майбутньому часі згадано в пісні «Синагога» (альбом «Осатаневшая праведность», 2007). У іншій композиції стверджується, що євреї «винуваты во всем и всегда» (пісня «Еврей», альбом «Лай грядущого Холокоста», 2008).

Аудиторія цього гурту є значно розмаїтішою за коло прихильників згаданих вище відверто фашистських виконавців. Серед тих, хто слухає його композиції, питома вага мешканців України є помітно вищою, ніж у випадку «Коловрату» і А. Харчикова, складаючи близько 1/7²⁹. До їхнього числа входить досить багато людей із антинацистськими поглядами, які сприймають тексти гурту «від зворотнього», як більш або менш вдале висміювання висловлених у них тез³⁰.

Здійснений вище огляд дозволив систематизувати різні прояви антисемітизму в публічному дискурсі й масовій культурі України та Росії, а також охарактеризувати цільову аудиторію таких матеріалів. Визначено, що тематика Голокосту і його заперечення або

28. Це зрозуміло як із самих текстів, абсурдність яких аж надто очевидна, так і з заяв членів колективу в інтерв'ю. Див., наприклад: «Те, кто запрещает наши концерты, оказывают нам бесплатную услугу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.timeout.ru/spb/feature/35562>.

29. 1649 мешканців України і 10789 мешканців Росії у фан-спільноті гурту в мережі «ВКонтакте»: <https://vk.com/ahsimsz>.

30. Авторіві неодноразово доводилося чути прихильні відгуки про цей гурт у особистих розмовах із людьми лівих переконань.

виправдання посідають одне з центральних місць у творчості авторів текстів антисемітського змісту, однак у багатьох випадках ця проблема тлумачиться як свого роду «загальне місце» твердження про Голокост як міф багатьма антисемітами сприймається на віру, як теза, що не потребує бодай якоїсь аргументації.